

Russia pivot to (Southeast) Asia

Polityka Rosji wobec Azji
Południowo-Wschodniej w XXI wieku

Małgorzata Pietrasiak

Contemporary Asian Studies Series

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Russia pivot to (Southeast) Asia

Polityka Rosji wobec Azji
Południowo-Wschodniej w XXI wieku

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Russia pivot to (Southeast) Asia

Polityka Rosji wobec Azji
Południowo-Wschodniej w XXI wieku

Małgorzata Pietrasiak

Contemporary Asian Studies Series

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2022

Małgorzata Pietrasiak – Uniwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Katedra Studiów Azjatyckich
90-131 Łódź, ul. Narutowicza 59a

RECENZENCI

Robert Jakimowicz, Mieczysław Sprengel

REDAKTOR INICJUJĄCY

Natasza Koźbiał

OPRACOWANIE REDAKCYJNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Bożena Walicka

KOREKTA TECHNICZNA

Wojciech Grzegorzczak

PROJEKT OKŁADKI

Agencja Reklamowa efectoro.pl

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/AndrewLozovyi

© Depositphotos.com/Naypong

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Małgorzata Pietrasiak, Łódź 2022
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2022

Publikacja opiniowana w trybie podwójnie ślepych recenzji

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.10575.21.0.M

Ark. druk. 14,5

ISBN 978-83-8220-817-7
e-ISBN 978-83-8220-818-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77

Wysokie Umawiające się Strony:

[...]

PRZEKONANE, że pokonywanie różnic i rozwiązywanie sporów między ich państwami powinno być uregulowane za pomocą racjonalnych, skutecznych i wystarczająco elastycznych procedur, pozwalających uniknąć negatywnych postaw, które mogą zagrozić współpracy lub ją utrudnić;

PRZEKONANE o potrzebie współpracy ze wszystkimi państwami miłującymi pokój, zarówno z, jak i spoza Azji Południowo-Wschodniej, w dążeniu do pokoju, stabilności i harmonii na świecie;

UROCZYŚCIE ZGADZAJĄ SIĘ przystąpić do Traktatu o wzajemnych stosunkach i współpracy.

Z Traktatu o wzajemnych stosunkach i współpracy w Azji Południowo-Wschodniej
Indonezja, 24 lutego 1976 r.

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
Rozdział 1. Ewolucja polityki Rosji w regionie Azji Wschodniej po zimnej wojnie. Czynniki kształtujące pozycję Rosji w regionie	23
1.1. Polityka zagraniczna Rosji na początku lat 90. XX w.	23
1.1.1. Zewnętrzne czynniki kształtujące politykę Rosji	23
1.1.2. Modele kreowania polityki zagranicznej w pierwszym okresie po rozpadzie ZSRR	25
1.2. Mocarstwa azjatyckie w strategii rosyjskiej	27
1.2.1. Strategiczny wybór Rosji – Chiny	27
1.2.2. W kierunku przewartościowania stosunków z pozostałymi mocarstwami regionalnymi	33
1.3. Rosja a organizacje regionalne	35
1.4. Polityka Rosji wobec Azji Wschodniej w okresie pierwszej prezydentury Władimira Putina	39
1.4.1. Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej z 2000 r.	39
1.4.2. Chiny i Szanghajska Organizacja Współpracy	40
1.4.3. Inne kierunki działań dyplomacji rosyjskiej w Azji Wschodniej	42
1.5. Koncepcja polityki zagranicznej po 2008 r.	44
1.6. Polityka zagraniczna Rosji w drugiej dekadzie XXI w.	47
1.6.1. <i>Russia pivot to Asia</i>	47
1.6.2. Rosja-Japonia	52
1.6.3. Rosja-Indie	53
1.6.4. Trójkąt Rosja-Chiny-Indie	55
1.7. Rosyjski Daleki Wschód – przesłanki i uwarunkowania aktywności międzynarodowej regionów Dalekiego Wschodu	59
1.7.1. Zagrożenia i szanse rozwoju Rosyjskiego Dalekiego Wschodu w XXI w.	59
1.7.2. Programy rozwoju Rosyjskiego Dalekiego Wschodu	60
Rozdział 2. Polityka Rosji wobec Azji Południowo-Wschodniej	71
2.1. Atuty Azji Południowo-Wschodniej	71
2.2. ASEAN i nowy regionalizm	73
2.2.1. Problemy bezpieczeństwa w regionie Azji Południowo-Wschodniej	74
2.2.2. Centralizm ASEAN	76

Spis treści

2.2.3. Rosyjscy eksperci o centralizmie ASEAN	77
2.2.4. ASEAN i zinstytucjonalizowane formy dialogu z państwami trzecimi	82
2.3. Ewolucja stosunków Rosja-ASEAN	87
2.4. Rosja-ASEAN: korzyści i bariery we wzajemnych relacjach	91
Rozdział 3. Tradycyjne i nowe obszary współpracy Rosji z ASEAN	97
3.1. Współpraca w dziedzinie energetyki i wydobywania ropy naftowej	97
3.1.1. Przegląd podstawowych danych gospodarczych dotyczących przemysłu naftowego i gazowego Rosji i ASEAN	98
3.1.2. Współpraca z poszczególnymi państwami	101
3.2. ASEAN-Rosja: kwestie bezpieczeństwa i handlu bronią	107
3.2.1. Eksperci rosyjscy o układzie sił regionalnych i zagrożeniach dla bezpieczeństwa	107
3.2.2. Konflikt na Morzu Południowochińskim	112
3.2.3. Stanowisko Rosji wobec konfliktu na Morzu Południowochińskim	117
3.2.4. Handel bronią	120
3.3. Współpraca gospodarcza i handlowa	129
3.4. Pozostałe dziedziny współpracy między Rosją i ASEAN	140
Rozdział 4. Propozycje współpracy transregionalnej	147
4.1. Eurazjatycka Unia Gospodarcza	148
4.2. Idea Wielkiej Eurazji	150
4.3. Projekt Wielkiego Partnerstwa Eurazjatyckiego w ocenie rosyjskich ekspertów ...	154
4.4. Wielka Eurazja a inne makroprojekty eurazjatyckie	158
4.5. Jak Rosja zachęca ASEAN do Wielkiej Eurazji	165
Rozdział 5. Stosunki Rosji z poszczególnymi państwami ASEAN	169
5.1. Rosja-Wietnam: partnerzy strategiczni	170
5.1.1. Trudny okres stosunków rosyjsko-wietnamskich	170
5.1.2. Deklaracja o partnerstwie strategicznym z Wietnamem	175
5.1.3. Nowa pragmatyka stosunków dwustronnych	178
5.2. Rosja-Indonezja	184
5.3. Rosja-Tajlandia	188
5.4. Rosja-Filipiny	190
5.5. Rosja-Birma/Mjanma	193
5.6. Rosja-Singapur	195
5.7. Rosja-Malezja	198
5.8. Rosja-Brunei	201
5.9. Rosja-Laos	202
5.10. Rosja-Kambodża	203
Zakończenie	209
Wybrana bibliografia	223
Spis map, rysunków i tabel	231

Wykaz skrótów

AFTA	ASEAN Free Trade Area (Strefa Wolnego Handlu Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej)
APEC	Asia-Pacific Economic Co-operation (Wspólnota Gospodarcza Azji i Pacyfiku)
ARF	ASEAN Regional Forum (Forum Regionalne Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej)
ASEAN	Association of South-East Asian Nations (Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej)
ASEM	Asia-Europe Meeting (Dialog Azja-Europa)
BIZ	Bezpośrednie Inwestycje Zagraniczne
BRI	Belt and Road Initiative (Inicjatywa Pasa i Szlaku)
ChRL	Chińska Republika Ludowa
EAS	East Asia Summit (Szczyt Wschodnioazjatycki)
EUG	Eurazjatycka Unia Gospodarcza
FR	Federacja Rosyjska
GCC	Gulf Cooperation Council (Rada Współpracy Zatoki)
GEP	Great Eurasian Partnership (Wielkie Partnerstwo Euroazjatyckie)
KPZR	Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego
KRL-D	Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna
MGIMO	Moskowskij gosudarstwiennyj institut międzynarodnych odnoszenij (Moskiewski Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych)
NMD	National Missile Defense (Narodowa Obrona Przeciwrakietowa)
NSR	Northern Sea Route (Północna Droga Morska)
ODA	Official Development Assistance (Oficjalna Pomoc Rozwojowa)
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries (Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową)
PLD	Partia Liberalno-Demokratyczna
RAN	Rosyjska Akademia Nauk
RCEP	Regional Comprehensive Economic Partnership (Regionalne Wszechstronne Partnerstwo Ekonomiczne)
RDW	Rosyjski Daleki Wschód
SAARC	South Asian Association for Regional Cooperation (Południowoazjatyckie Stowarzyszenie Współpracy Regionalnej)

Wykaz skrótów

SADC	Southern African Development Community (Wspólnota Rozwoju Afryki Południowej)
SOW	Szanghajaska Organizacja Współpracy
SRW	Socjalistyczna Republika Wietnamu
TAC	Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia (Traktat o Wzajemnych Stosunkach i Współpracy w Azji Południowo-Wschodniej)
TPP	Trans-Pacific Partnership (Partnerstwo Transpacyficzne)
TZR	Terytoria Zaawansowanego Rozwoju
UE	Unia Europejska
WNP	Wspólnota Niepodległych Państw
WTO	World Trade Organization (Światowa Organizacja Handlu)
ZOPFAN	The Zone of Peace, Freedom and Neutrality (Porozumienie o Utworzeniu Strefy Pokoju, Wolności i Neutralności)
ZSRR	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Wstęp

Tytuł książki nawiązuje do hasła, które pojawiło się w debacie politycznej na początku drugiej dekady XXI w. Hasła prowokacyjnego, bo, z jednej strony, parafrazuje ono amerykański powrót do Azji (*US pivot to Asia*), a z drugiej – przypomina nie tylko o geograficznej, ale też politycznej obecności Rosji na kontynencie azjatyckim. Mocarstwowej Rosji nie sposób bowiem wyobrazić sobie bez rozległych syberyjskich obszarów. Walczyła ona i poszerzała swoją strefę wpływów w pierwszej połowie XX w., dyktowała warunki zmian w Azji po II wojnie światowej na równi z innymi mocarstwami, była pierwszoplanowym graczem w zimnowojennej konfrontacji. Zatem, czy *Russia pivot to Asia* to właściwie postawiona teza i czy *pivot to Asia* dotyczy całego obszaru Azji Wschodniej? W książce uwaga zostanie skoncentrowana na tej części Azji Wschodniej, którą w okresie pozimnowojennym Rosja mniej się interesowała.

Azja Południowo-Wschodnia widziana przez pryzmat interesów Rosji

O ile problemy bezpieczeństwa w Azji Północno-Wschodniej i Azji Centralnej – na obszarze bezpośrednio sąsiadującym z Rosją – wymusiły pewne formy integracji, współpracy regionalnej i bilateralnej, o tyle oddalona Azja Południowo-Wschodnia nie wymagała podobnych działań. Dodatkowo istniały pilniejsze sprawy do rozwiązania, związane przede wszystkim z normalizacją kontaktów z Chinami czy pozyskiwaniem przyjaznego otoczenia dla procesów modernizacji spadkobierczyni Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) – Federacji Rosyjskiej (FR). Dla Rosji zdecydowanie priorytetowy jest region Azji Północno-Wschodniej, jednak Azja Południowo-Wschodnia jest również istotna z kilku powodów:

- Region Azji Południowo-Wschodniej jest obszarem intensywnie rozwijającym się i wplecionym w pajęczynę powiązań gospodarczych z krajami i organizacjami zewnętrznymi, których Rosja chce być ważnym elementem.

- Posiada on wypracowane i ugruntowane platformy konsultacji i współpracy z najważniejszymi z punktu widzenia Rosji mocarstwami: Chińską Republiką Ludową, Koreą Południową, Japonią (czyli Azją Północno-Wschodnią), Indiami i USA¹.
- Region ten jest ważnym partnerem Rosji w dziedzinie bezpieczeństwa, w tym handlu bronią, co jest związane z intensywnymi procesami modernizacji armii.
- Azja Południowo-Wschodnia w dobie totalitaryzacji może być areną walki w związku z licznymi uśpionymi i jawnymi konfliktami: między Japonią a Chinami o Wyspy Senkaku, Japonią a Koreą o Tokto, spór o wyspy na Morzu Południowochińskim, problemy jądrowe na Półwyspie Koreańskim. Są to wreszcie liczne wewnętrzne separatyzmy, które mogą destabilizować region. Rosja, nie włączając się bezpośrednio w rozwiązywanie tych konfliktów, zamierza monitorować sytuację.
- Przez obszar ten przebiegają szlaki handlowe Rosji oraz dostawy towarów na jej wschodnie rubieże, co wymaga przemyślanej i długofalowej dyplomacji.

Na początku XXI w. coraz większą rolę w procesach integracyjnych zaczęło odgrywać Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (*Association of South-East Asian Nations*, ASEAN). Nie tylko było ono członkiem interregionalnych organizacji, np. Wspólnoty Gospodarczej Azji i Pacyfiku (*Asia-Pacific Economic Co-operation*, APEC), ale też inicjowało nowe organizacje, którymi była zainteresowana Rosja, np. Forum Regionalne ASEAN (*ASEAN Regional Forum*, ARF) czy Szczyt Wschodnioazjatycki (*East Asia Summit*, EAS). Państwa ASEAN zaczęły się szybko rozwijać, a dla potrzeb stabilnego rozwoju podjęto wiele działań sprzyjających ściślejszej integracji.

Azja Południowo-Wschodnia jest atrakcyjnym partnerem dla wielu państw i organizacji międzynarodowych, stale poszerza ramy instytucjonalne tej współpracy i udoskonala jej formy. W końcu XX w. nałożyły się na siebie najważniejsze tendencje, będące odpowiedzią regionu na pozimnowojenne zmiany: poszerzenie ASEAN, dywersyfikacja zewnętrznych partnerów, zredefiniowanie sposobu zachowania się wobec mocarstw w kontekście wzrostu znaczenia Chin w XXI w. i wzmocnienie prestiżu na poziomie całego regionu Azji i Pacyfiku. ASEAN odegrał ważną rolę w procesie renegocjowania obowiązków, praw i zachowań mocarstw, domagając się wzięcia pod uwagę interesów średnich i małych państw w zarządzaniu bezpieczeństwem i stabilizowaniu regionu, bez czego pożądaný wzrost gospodarczy nie miałby miejsca.

¹ A. Ignatov, *Russia in the Asia-Pacific*, [w:] *Russia, America, and Security in the Asia-Pacific*, eds R. Azizian, B. Reznik, Honolulu 2006, s. 1–15.

W XXI w. dynamika zmian regionalnych zwróciła uwagę na potrzebę ich koordynowania i utrzymywania w ryzach, ponieważ często przyjmowały one spontaniczny charakter. **Wzmocniły się zasady centralizmu ASEAN** w wielostronnych inicjatywach, ukierunkowanych na pogłębienie bezpieczeństwa oraz utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa regionalnego. Aseanocentryczność oznacza, że pomimo różnorodności swoich członków organizacja ta znajduje się w centrum wszelkich inicjatyw integrujących region czy dotyczących zachowania architektury bezpieczeństwa, opartej na obronie własnych interesów oraz stabilności. Nie tylko dla Rosji aseanocentryczność to nie tyle konieczność wzmocnienia relacji z oddzielnymi członkami, co znalezienie klucza do wzmocnienia współzależności z całym Stowarzyszeniem.

Normy regulujące współpracę regionalną oparte są na *ASEAN way*, czyli przywiązaniu do zasad suwerenności, nieinterwencji w sprawy wewnętrzne, konsensusu. Organizacja zinstytucjonalizowała rolę wielkich mocarstw w regionie, ale równocześnie słyszalny jest głos małych państw w zarządzaniu bezpieczeństwem regionalnym².

Do już istniejących struktur transregionalnych dołączyły kolejne: w 2010 r. Narady Ministrów Obrony ASEAN i 8 partnerów dialogu, a w 2012 r. zainicjowano powstanie Regionalnego Wszechstronnego Partnerstwa Ekonomicznego (*Regional Comprehensive Economic Partnership*, RCEP), które sfinalizowano w październiku 2020 r. Trwają rozmowy transregionalne, choć z przeszkodami i zbyt wolno³, z Unią Europejską (UE). ASEAN staje się zatem globalnym graczem.

Rosnące znaczenie Azji Południowo-Wschodniej skłoniło Rosję do wypracowania strategii wobec subregionu. Jest ona elementem szerszej gry geopolitycznej Rosji i należy postrzegać ją przez pryzmat budowania równowagi między najważniejszymi mocarstwami regionalnymi, USA, Chinami, Japonią i Indiami, a poszukiwaniem własnego miejsca na tej „szachownicy”. Złożoność problemów występujących w regionie wymusiła poszukiwanie dialogu między państwami, zaś umacnianie tu własnej pozycji wymaga od Rosji niezwyklej staranności i wyważonych działań. Azja Południowo-Wschodnia znalazła się w centrum coraz bardziej bipolarnego układu sił.

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej zarządza procesami regionalnymi. Rosja traktuje je jako gracza unitarnego, jednocześnie jednak stara się podkreślać znaczenie niektórych członków organizacji, z którymi zbudowała już tradycyjne formy współpracy (np. Wietnam). Takie podejście jest uzasadnione zarówno zróżnicowaniem interesów państw członkowskich wobec

² E. Goh, *Institutions and the great power bargain in East Asia: ASEAN's limited 'brokerage' role*, „International Relations of the Asia-Pacific” 2011, Vol. 11, Issue 3, s. 373.

³ G. Mazur, *EU-ASEAN Free Trade Agreement(S) – Prospects and Challenges for Inter-Regional FTA*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 486, s. 141–154.

operujących w regionie wielkich graczy, jak i wielością czynników zewnętrznych i wewnętrznych, które oddziałują na funkcjonowanie Stowarzyszenia. Z punktu widzenia ASEAN obecność Rosji w regionie należy postrzegać również przez pryzmat poszukiwania równowagi między najważniejszymi mocarstwami regionalnymi, głównie USA i Chinami, ale również Japonią, Australią i Indiami. Czy Rosja jest w stanie sprostać tym oczekiwaniom? Odpowiedź wydaje się oczywista, tym nie mniej geopolityczne i geoeconomiczne aspiracje tego państwa każą spojrzeć na relacje Rosja-ASEAN również pod kątem umacniania własnej pozycji w regionie.

Podstawy teoretyczne

Teoretyczną podbudową niniejszej analizy będzie teoria nowego regionalizmu. Cechy nowego regionalizmu, takie jak: głęboka integracja gospodarcza, współistnienie wielu form regionalizacji, rozwój nakładających się na siebie porozumień liberalizujących handel, dyktowanie nowych kierunków integracyjnych przez regiony do tej pory nieuczestniczące w tych procesach, jak np. Azja Wschodnia, są opisywane zarówno w polskiej, jak i zagranicznej literaturze przedmiotu⁴.

W doktrynie politycznej pojęcie to często pojawia się jako niespójne, nieściśle i co za tym idzie, trudne do jednoznacznego wyjaśnienia. Spośród wielu prac teoretycznych dotyczących tego zjawiska warto przywołać opracowanie Andrew Hurrella. Badacz odpowiada na pytania: co należy rozumieć pod pojęciem regionalizmu, czy można mówić o całościowych teoriach wyjaśniających dynamikę regionalizmu. Dodaje, że jest to trudne, bo można mówić o trzech poziomach analizy regionalizmu:

- 1) na poziomie systemu międzynarodowego,
- 2) na poziomie systemu regionów,
- 3) na poziomie systemu wewnętrznego.

Każdy z tych poziomów inaczej określa pole badawcze regionalizmu, ale jednocześnie autor zauważa, że gdyby udało się zdefiniować to pojęcie, można byłoby pokusić się o wyodrębnienie różnych postaci regionalizmu, zarówno w sensie historycznym, jak i geograficznym, bo regionalizm w różnych częściach świata ma swoją specyfikę. Perspektywa teoretyczna daje możliwość pojęciowego uporządkowania zjawiska i wskazuje na kierunki badawcze. Zatem

⁴ Na temat starego i nowego regionalizmu zob. m.in.: K. Klecha-Tylec, *Regionalizm w teorii i praktyce państw Azji Wschodniej*, Warszawa 2013, s. 32–34; S.L. Baier, *The New Regionalism: Causes and Consequences*, http://www3.nd.edu/~jbergstr/Working_Papers/TheNewRegionalism2006.pdf (dostęp: 20.12.2014); E. Oziewicz, *Nowy regionalizm azjatycki z perspektywy ASEAN*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2008, nr 13, s. 55–63; M. Telò, *European Union and New Regionalism: Regional Actors and Global Governance in a post hegemonic era*, Ashagate Publishing Company [USA] 2007.

owo uogólnienie, które konstruuje Hurrell, definiuje regionalizm przez pryzmat stopnia spójności: społecznej (grupy etnicznej, narodowości, rasy, języka, religii, kultury, tradycji), ekonomicznej (handel, inwestycje, połączenia finansowe, komplementarność gospodarek), politycznej (ustrój polityczny, podzielane ideologie, kultura polityczna) oraz organizacyjnej (istnienie formalnych instytucji regionalnych). Z tych rozważań najważniejsza jest myśl, która wyraża się w postrzeganiu regionalizmu przez pryzmat regionalnej współzależności⁵. Państwa regionu „jadą na tym samym wozie, mają podobne problemy ekologiczne, strategiczne, ekonomiczne i muszą powstrzymać narodowe egoizmy, aby te problemy rozwiązywać”. Badacz odróżnia pojęcie *regionalizmu* od *regionalizacji*, którą definiuje jako wzrost integracji społecznej w regionie i częste niebezpośrednie procesy społecznej i gospodarczej interakcji⁶.

Proces regionalizacji wyraźnie widoczny jest w regionie Azji i Pacyfiku, gdzie szczególnie silne są powiązania różnego typu instytucjami, wyspecjalizowanymi transnarodowymi firmami (łańcuchy dostaw). Regionalizacja oznacza ponadto wielorakie kanały przepływu idei, zachowań społecznych, kreacji transnarodowego społeczeństwa obywatelskiego⁷.

Poziom transnarodowy został wyekspozowany w przywołanej już teorii nowego regionalizmu, która, jak słusznie zauważa Heiner Hanggi, w odróżnieniu od większości teorii regionalizmu, zajmujących się rolą i znaczeniem czynników determinujących regionalizm, dotyczy stosunków międzyregionalnych. W swoich rozważaniach teoretycznych autor ten używa pojęcia *interregionalizmu*⁸. Wyróżnia przy tym trzy formy współpracy interregionalnej:

1. Relacje między ugrupowaniami regionalnymi – przykłady w Azji Południowo-Wschodniej: ASEAN-UE, ASEAN-South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC – *Południowoazjatyckie Stowarzyszenie Współpracy Regionalnej*), ASEAN-Gulf Cooperation Council (GCC – *Rada Współpracy Zatoki*), ASEAN-Closer Economic Relations i inne.
2. Ugrupowania bi- i transregionalne – nowsze inicjatywy, przykłady: APEC, ASEM (Asia-Europe Meeting), Europe-Latin America Rio, East Asia-Latin America Forum.
3. Hybrydy takie jak relacje między grupami regionalnymi i pojedynczymi państwami, przykłady: UE-Chiny, UE-Japonia czy ASEAN-Rosja.

⁵ A. Hurrell, *Regionalism in Theoretical Perspective*, [w:] *Regionalism in World Politics. Regional Organisation and International Order*, eds L. Fawcett, A. Hurrell, Oxford–New York 1995, s. 38.

⁶ *Ibidem*, s. 39.

⁷ *Ibidem*.

⁸ H. Hanggi, *Interegionalism: empirical and theoretical perspectives* [Paper prepared for workshop “Dollars, Democracy and Trade: External Influence on Economic Integration in the Americas”], Los Angeles, CA, May 18, 2000, s. 3.

Cechą charakterystyczną procesów w Azji Wschodniej jest to, że dotyczą one praktycznie regionalizacji ekonomicznej, natomiast współpraca polityczna jest nieformalna, opiera się na uzgodnieniach, konsensusie i metodach, które można zaliczyć do arsenału z grupy *soft power*. Regionalizm rozwija się wokół subregionów (ASEAN) lub schematów transregionalnych (APEC, ARF). W odróżnieniu od *nowego regionalizmu* procesy w Azji Wschodniej są nazywane *otwartym regionalizmem*.

W książce zostanie omówiona idea tworzenia relacji transregionalnych na bazie istniejącej organizacji ASEAN oraz relacje hybrydowe, tj. między ASEAN a Rosją, uwzględniając głównie czynniki kształtujące politykę Rosji wobec tej organizacji. W tym wypadku współpraca ekonomiczna, najbardziej charakterystyczna zdaniem Hanggiego, pozostaje daleko w tyle, mimo licznych deklaracji przyspieszenia, natomiast idea tworzenia relacji transregionalnych oraz budowa nowej architektury bezpieczeństwa pozostają w centrum zainteresowania obu stron.

Jürgen Rüländ wymienia siedem funkcji powiązań interregionalnych: balansowanie, budowanie instytucji, racjonalizacja, kontrolowanie agendy, budowanie tożsamości, stabilizowanie i rozwój⁹. W niniejszej pracy zostanie przeanalizowana rosyjska propozycja budowy Wielkiego Partnerstwa Eurazjatyckiego (*Great Eurasian Partnership*, GEP) przez pryzmat możliwości realizowania wymienionych funkcji.

Rüländ rozróżnia inter- i transregionalizm. Według niego interregionalizm opiera się na dialogu między dwoma regionami, w których nie została osiągnięta instytucjonalizacja procesu, natomiast w przypadku transregionalizmu to właśnie budowa instytucji jest charakterystyczną cechą integracji. Jeśli podejść w ten sposób do zagadnienia, to idea GEP znajduje się w fazie dialogu interregionalnego, inicjowanego i prowadzonego przez Rosję.

Wreszcie inspiracją dla analizy procesów regionalizacji oraz wpływu mocarstw zewnętrznych na efektywność tych procesów jest praca Johannes Muntschicka, który dodatkowo wykorzystuje przy konceptualizacji teorii gier i porównuje wpływ UE na procesy integracyjne zachodzące w Afryce Południowej w różnych dziedzinach i na poszczególnych etapach współdziałania do gry Rambo, dylematów więźniów czy gier koordynacyjnych.

Modele badań

Do badań regionalizmu stosowane są paradygmaty wypracowane przez naukę o stosunkach międzynarodowych, w tym np. teorie realistyczne i neo-realistyczne, liberalne, konstruktywistyczne czy behawioralne. Każda z nich

⁹ J. Rüländ, *The European Union as an Inter- and Transregional Actor: Lessons for Global Governance from Europe's Relations with Asia*, <https://openresearchrepository.anu.edu.au/bitstream/1885/41658/3/ruland.pdf> (dostęp: 15.11.2019).

zmienia optykę badawczą i dookreśla pole badawcze. Na przykład teorie systemowe podkreślają strukturę systemu, a teorie strukturalnej współzależności i globalizacji znaczenie systemu międzynarodowego oraz wpływu zmian ekonomicznych i technologicznych¹⁰. Regionalizm analizowany przez pryzmat teorii neorealizmu podkreśla anarchiczność systemu międzynarodowego oraz walkę o wpływy polityczne (okres zimnej wojny, konkurencja między ZSRR i USA, walka o strefy posiadania). Nie ma tu znaczących różnic między ekonomicznym i politycznym regionalizmem.

Realisci i neorealisci podkreślają wagę zewnętrznej konfiguracji siły mocarstw, które często stymulują powstawanie ugrupowań subregionalnych i instytucji regulujących układ międzynarodowy. Niektóre z nich stworzono dla zbalansowania wpływów, inne zaś miały charakter antymocarstwowy. ASEAN powstał w roku 1967, w okresie wojny wietnamskiej, i początkowo, zwłaszcza w publicystyce kreowanej przez państwa bloku wschodniego, był odczytywany jako antywietnamski i proamerykański. Z kolei Rada Współpracy Zatoki jawiła się jako antyirańska, Wspólnota Rozwoju Afryki Południowej (*Southern African Development Community*, SADC) była skierowana przeciwko Republice Południowej Afryki, a Grupa Contadora i Mercosur miały antyamerykański charakter. Wszystkie te organizacje regionalne, jak podkreśla Hurrell, powinny być analizowane na tle regionalnych układów sił i polityki regionalnej dominującej potęgi. Organizacje regionalne mogą zatem powstać jako potwierdzenie równowagi sił w regionie, ale również po to, by zapobiec dominacji jednego z państw. Ta ważna konstatacja zostanie zweryfikowana w kontekście efektywności budowania relacji Rosji z ASEAN.

Z perspektywą realistyczną chcę powiązać teorię ról międzynarodowych, które, według Lisbeth Aggestam, można podzielić na: oczekiwane przez innych uczestników sceny międzynarodowej (głównie przez ASEAN), deklarowane oraz odgrywane, czyli decyzje i działania podejmowane w polityce zagranicznej z uwzględnieniem czynników wewnętrznych i zewnętrznych¹¹.

Wracając do oczekiwań ASEAN wobec partnerów zewnętrznych, należy stwierdzić, że ze względu na ograniczenia, głównie gospodarcze, Rosja nie może równoważyć wpływów największych mocarstw, natomiast właściwe wydaje się opisanie jej roli przy wykorzystaniu pojęcia *hedging*. Dotyczy ono małych i średnich mocarstw i polega na szukaniu równowagi poprzez stosowanie innych narzędzi, np. multiplikowanie interesów czy unikanie bezpośredniej presji¹².

¹⁰ A. Hurrell, *op. cit.*, s. 46.

¹¹ L. Aggestam, *Role Conceptions and the Politic of Identity in Foreign Policy*, „ARENA Working Papers” 1999, No. 8.

¹² Na podstawie: A. Korolev, *Russia in the South China Sea: Balancing and Hedging*, s. 8, <https://doi.org/10.1093/fpa/orx015> (dostęp: 10.11.2020).

Według Evelyn Goh *hedging* to strategia bycia pośrodku i unikania opowiadania się po czyjejs stronie, splot powstrzymywania i zaangażowania. W odniesieniu do Azji Południowo-Wschodniej autorka zwraca uwagę, że „państwa Azji Południowo-Wschodniej w rzeczywistości zabezpieczają się przed trzema kluczowymi niepożądanymi rezultatami: dominacją lub hegemonią Chin, wycofaniem się USA z regionu oraz niestabilnym porządkiem regionalnym”¹³.

W przypadku Rosji i jej roli w procesie budowy i poszerzania zasięgu struktur regionalnych właśnie strategia *hedging* najlepiej opisuje sposób realizacji jej celów. Umacnianie własnej pozycji w regionie wymaga od Rosji wręcz „koronkowej” dyplomacji, bo działa ona na niezwykle grząskim gruncie. Modyfikując zastosowanie tej teorii do zachowania Rosji w regionie, należy podkreślić, że nie chodzi tu o odpowiedź na jednobiegowość, ale o balansowanie wpływów dwóch największych mocarstw: USA i Chin. Rosja, mimo bliskich relacji z Chinami, w regionie Azji Południowo-Wschodniej stara się występować jako niezależny gracz, tym bardziej że wzmacnia to jej pozycję wobec potężnego sąsiada.

Złożoność zasygnalizowanej problematyki badawczej – interes państwa, mocarstwa sektorowego (Rosji) wobec organizacji regionalnej, w tym próba rozpatrywania tego zagadnienia na poziomie makro, przez pryzmat pozostałych graczy międzynarodowych, przede wszystkim Chin, oraz mikro na poziomie relacji dwustronnych – wymaga podejścia międzyparadygmatycznego. Z jednej strony będzie to spojrzenie realistyczne, podkreślające wartość realizacji interesu narodowego, tradycyjnych zasad budowania relacji między podmiotami, opartych na suwerenności, niezależności, idei równowagi sił. Z drugiej strony dążenie do doskonalenia współpracy za pośrednictwem multilateralnych form tradycyjnie będzie nawiązywało do liberalnych zasad funkcjonowania uczestników stosunków międzynarodowych. Wartości, na których relacje te są oparte przywołują inspiracje konstruktywizmem.

Podstawowym celem badawczym będzie analiza głównie współczesnej polityki Federacji Rosyjskiej wobec regionu Azji Południowo-Wschodniej, widzianej przez pryzmat zintegrowanej formy – ASEAN. Punktem odniesienia będzie szersze spojrzenie na ewolucję polityki rosyjskiej wobec całej Azji Wschodniej. Ponieważ dla Rosji równie ważne są stosunki bilateralne, oddzielne sfery współpracy będą analizowane pod kątem relacji dwustronnych. Relacje interregionalne będą osadzone na gruncie ładu regionalnego, ale widzianego z dynamicznej perspektywy. Autorce bliska jest idea ładu dwubiegowego, który wyłania się w Azji Południowo-Wschodniej. Pozycja Rosji jest tu definiowana jako prochińska. Niemniej jednak w pracy zostaną przedstawione procesy świadczące o tym, że interesy owe nie zawsze są tożsame. (Od)budowa pozycji Rosji na-

¹³E. Goh, *Meeting the China Challenge*, Policy Studies 16, Washington, D.C., East West Center Washington, 2005, <https://www.eastwestcenter.org/publications/meeting-china-challenge-us-south-east-asian-regional-security-strategies> (dostęp: 5.10.2020).

stępuje przy wykorzystaniu tradycyjnych form współpracy, np. dwustronna i wielostronna współpraca w zakresie bezpieczeństwa, współpraca militarna, energetyczna, wydobywania surowców strategicznych, a jednocześnie ma miejsce wypracowywanie nowych form wzajemnych relacji. Do tych nowych form współpracy zaliczono głównie umacnianie relacji między organizacjami regionalnymi, np. Eurazjatycka Unia Gospodarcza (EUG) i ASEAN oraz inicjowanie powiązań transregionalnych (Wielkie Partnerstwo Eurazjatyckie).

Hipotezy badawcze

Podstawową hipotezą badawczą jest następująca konstatacja: Rosja to element geopolitycznej gry w Azji Południowo-Wschodniej, choć jest postrzegana jako najbliższy sojusznik Chin. W warunkach zdestabilizowania relacji z UE w interesie Rosji leży integracja i stabilizacja regionu z bardziej aktywną rosyjską obecnością. Pomimo że umocniła ona i rozwija strategiczne stosunki z Chinami, oba państwa wspólnie działają na rzecz wielobiegunowego świata (przeciw hegemonii USA), to w przypadku ASEAN każda ze stron realizuje własne interesy. Rosji Stowarzyszenie daje możliwość dywersyfikacji partnerów i wyjście poza region Azji Północno-Wschodniej. Jej możliwości są jednak ograniczone (jeśli chodzi o współpracę gospodarczą), ale widoczne w przypadku współpracy politycznej i na rzecz nowej architektury bezpieczeństwa (spotkania ministrów obrony i współpraca wojskowa). Rosja będzie pożądanym przez ASEAN partnerem tylko wtedy, gdy będzie działać samodzielnie, a nie w cieniu chińskich interesów.

Hipotezami dodatkowymi są następujące twierdzenia:

1. W niektórych najbardziej newralgicznych kwestiach, np. Morza Południowochińskiego, Rosja jest postrzegana przez pryzmat interesów chińskich.
2. Stosunki Rosji z Azją Wschodnią, w tym Azją Południowo-Wschodnią, należy rozpatrywać przez pryzmat aktywizacji roli Syberii i Rosyjskiego Dalekiego Wschodu (RDW) w azjatyckiej polityce Rosji.
3. Stosunki Rosja-Wietnam są obecnie najważniejszym kierunkiem działań dyplomatycznych w odniesieniu do oddzielnych państw ASEAN.
4. Projekt budowy Wielkiej Eurazji, z udziałem Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej (*Eurasian Economic Union*, EAEU), Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SOW) i ASEAN, jest gigantycznym strategicznym i długofalowym celem Rosji i nie należy go rozpatrywać jedynie w kategoriach propagandowych. Ma on przypominać o tradycyjnej rosyjskiej polityce pomostu między Azją i Europą oraz zwrócić uwagę Chin na istnienie alternatywy dla chińskiej Inicjatywy Pasa i Szlaku (ang. *One Belt, One Road*).

5. Rosja nie wypracowała zadowalających mechanizmów (mimo powołania licznych komisji dwustronnych), aby w sposób efektywny współpracować z ASEAN. Wygodniej jej jest działać przez pryzmat relacji dwustronnych, choć obie formy (współpracę dwu- i wielostronną) traktuje w sposób równoważny.

W oparciu o przedstawione wcześniej założenia teoretyczne wykorzystano głównie tradycyjne metody badawcze: analizę źródeł pierwotnych – dokumentów ASEAN i dokumentów wytworzonych przez dyplomację rosyjską, raportów, analiz centrów eksperckich FR: Valdai Club (Klub Wałdajski), Russian International Affairs Council, Centrum Badań nad Wietnamem i ASEAN w Rosyjskiej Akademii Nauk (RAN), Centrum ASEAN przy Uniwersytecie MGIMO (Moskowskij gosudarstwiennyj institut międzynarodowych stosunków – Moskiewski Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych) i innych, np. SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), „The Diplomat”. W części dotyczącej współpracy gospodarczej skorzystano z baz danych w rocznikach statystycznych ASEAN i FR, a także międzynarodowych organizacji gospodarczych, np. Banku Światowego. Pomocną metodą weryfikującą zebrany materiał badawczy była ankieta, którą autorka przeprowadziła wśród rosyjskich ekspertów z ośrodków moskiewskich zajmujących się polityką Rosji wobec regionu Azji Południowo-Wschodniej i ASEAN.

Zjawiska i procesy opisywane są przez pryzmat szerszego kontekstu międzynarodowego, konfrontując interesy rosyjskie z interesami adresatów kreowanej polityki oraz mocarstw operujących w regionie. Zwłaszcza rozdział pierwszy wykracza poza granice Azji Południowo-Wschodniej, co pozwala wyjaśnić ewolucję polityki rosyjskiej po okresie zimnowojennym. Literatura przedmiotu¹⁴ dotycząca procesów regionalizacji w Azji Wschodniej jest bardzo bogata. Warto wymienić w tym miejscu prace polskich badaczy, w tym z ośrodka krakowskiego, np. Marcina Grabowskiego, który z powodzeniem zajmuje się integracją Azji Wschodniej: *Rywalizacja czy integracja? Procesy i organizacje integracyjne w regionie Azji i Pacyfiku na przełomie XX i XXI w.* (Kraków 2015); *Wiek Pacyfiku – polityka Stanów Zjednoczonych wobec regionu Azji i Pacyfiku po roku 1989* (Kraków 2012) czy Karoliny Klechy-Tylec z Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie *Regionalizm w teorii i praktyce państw Azji Wschodniej* (Warszawa 2013). W ośrodku warszawskim regionalizmem w Azji Wschodniej zajmują się profesorowie: Edward Halizak i Jakub Zajączkowski. Korzystałam również z prac Ewy Oziewicz i Krystyny Żołądkiewicz z Uniwersytetu Gdańskiego. Silny ośrodek badawczy omawianej problematyki, głównie gospodarczej, ale też politycznej, społecznej i z zakresu bezpieczeństwa, powstał na Uniwersytecie Eko-

¹⁴ Szczegółowy zapis zob. Bibliografia.

nomicznym we Wrocławiu za sprawą prof. Bogusławy Drelich-Skulskiej, która zajmuje się regionalizmem ekonomicznym w Azji Wschodniej. Wiele wartościowych publikacji opublikowano w ramach „Prac Naukowych Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”.

Jeśli chodzi o politykę Rosji wobec poszczególnych regionów świata, ewolucję doktryny rosyjskiej polityki zagranicznej przydatne było trzyciome wydanie *Geostrategicznego wyboru Rosji* (Kraków 2015), którego redaktorem naukowym jest Joachim Diec. Tom III, autorstwa Roberta Jakimowicza, dotyczy właśnie ewolucji polityki rosyjskiej wobec regionu Azji i Pacyfiku. Bardzo bogata jest literatura przedmiotu dotycząca tematyki regionalizmu Azji Wschodniej, integracji regionalnej i jej specyfiki, jak również polityki rosyjskiej w tym regionie. Spośród wielu publikacji warto przytoczyć następujące pozycje: Nicholas Tarling, *Regionalism in Southeast Asia. To Foster the Political Will* (Routledge 2010); Glenn Diesen, *Russia's Geoeconomic Strategy for a Greater Eurasia* (Routledge 2018); *Russia and the East Asia. Informal and Gradual Integration*, eds Tsuneo Akaha, Anna Vassilieva (Routledge 2014); *Paradorn Rangsimaporn Russia as an Aspiring Great Power in East Asia* (Palgrave Macmillan 2009).

W Rosji istnieją co najmniej dwa silne ośrodki zajmujące się wskazaną tematyką. Jeden z nich działa w moskiewskim MGIMO, warto przytoczyć tu chociażby pracę, której współautorem jest Wiktor Sumski: *ASEAN-Russia: Foundations and Future Prospects* (Singapore 2012). Wiele wartościowych publikacji w tym zakresie opublikowała Jekaterina Koldunowa. Kolejny ośrodek mieści się również w Moskwie, w Centrum Badań Wietnamskich i ASEAN Rosyjskiej Akademii Nauk. Jego pracownicy wydali wiele ciekawych publikacji, np.: *АСЕАН в начале XXI века. Актуальные проблемы и перспективы* (Moskwa 2010) czy *Новые вызовы и механизмы безопасности в Восточной Азии* (Moskwa 2016). Autorzy, których warto wymienić to: Władimir Mazarin, Grigorij Łokszyn, Jewgienij Kobilew, Nikołaj Maletin, Gienadij Chufrin. W trakcie pracy nad tematem polityki rosyjskiej w regionie Azji Południowo-Wschodniej miałam okazję wielokrotnie rozmawiać na ten temat czy dyskutować z nimi w czasie konferencji naukowych. Wreszcie coraz bardziej znaczącym ośrodkiem naukowym zajmującym się regionalizmem wschodnioazjatyckim i polityką Rosji w tym regionie jest Uniwersytet Federalny we Władywostoku. W pracy zostały wykorzystane wnioski z badań naukowych Artioma Łukina – *Russia's Far East: New Dynamics in Asia Pacific and Beyond* (London 2015) i *Integrations Processes and Institutes in Asia-Pacific Region: Politics, Economy, Security* (Vladivostok 2009) oraz Wiktora Łarina *Тихоокеанская Россия в контексте внешней политики и международных отношений в АТР в начале XXI века* (Vladivostok 2011).

Uporządkowaniu materiału badawczego służył systemowo-czynnikowy model badawczy, oparty głównie o realizm neoklasyczny¹⁵, ale, jak już wskazywano, również o liberalne, a nawet konstruktywistyczne spojrzenie chociażby na wartości, które określają relacje Rosji z regionem.

Struktura pracy została podporządkowana realizacji postawionych celów w następującej sekwencji:

- Polityka zagraniczna FR, w tym RDW, w Azji Wschodniej: dynamika zmian, czynniki wpływające na zmiany w Azji Wschodniej, reakcja mocarstw regionalnych na polityczną strategię Rosji – efekt wyjścia – realizacja interesów Rosji i możliwość wpływania na procesy regionalizacji w Azji Wschodniej;
- Polityka zagraniczna FR wobec ASEAN: jej cele, czynniki kształtujące politykę wobec ASEAN, odpowiedź ze strony ASEAN, postrzeganie mocarstw w polityce ASEAN, sposób podejmowania decyzji przez ASEAN – efekt wyjścia – wpływ Rosji na procesy integracyjne w Azji Południowo-Wschodniej, budowanie niezależnej pozycji w regionie;
- Polityka zagraniczna wobec poszczególnych państw ASEAN, w tym Wietnamu – studium przypadku – cele polityki wobec Wietnamu jako członka ASEAN, partnera relacji dwustronnych – odpowiedź ze strony Wietnamu – efekt wyjścia – przeorientowanie relacji z Wietnamem.

Powyższa sekwencja analizy przełożyła się na strukturę pracy, na którą składa się pięć rozdziałów. Pierwszy ma charakter wprowadzający i nakreślający ewolucję polityki pozimnowojennej Rosji wobec Azji i Pacyfiku. Rozdział drugi odnosi się konkretnie do regionu Azji Południowo-Wschodniej, trzeci zaś omawia tradycyjne i nowe obszary współpracy Rosji z ASEAN. Wydzielony został też rozdział dotyczący nowej propozycji – Wielkiego Partnerstwa Eurazjatyckiego, skierowanej do ASEAN i innych stron zainteresowanych budowaniem strefy wolnego handlu z Rosją. Ostatni rozdział omawia relacje Rosji z wszystkimi dziesięcioma państwami ASEAN, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków strategicznych z Wietnamem. Książkę kończy podsumowanie, w którym wykorzystano ankietę przeprowadzoną w 2018 r. oraz szczegółowe wnioski, stanowiące rezultat dokonanej analizy.

¹⁵ А.А. Киреев, *Модель пограничной политики на российском Дальнем Востоке: факторы и механизмы*, „Ойкумена” 2017, № 3, s. 74.